

ELMİ İŞ

Beynəlxalq elmi jurnal

SCIENTIFIC WORK
International scientific journal

www.aem.az

ISSN: 2663-4619
e-ISSN: 2708-986X

**XI RESPUBLİKA ELMİ QAYNAQLAR
KONFRANSININ**

MATERİALLARI
(14 yanvar 2023)

MATERIALS

**OF THE
XI REPUBLICAN CONFERENCE
OF SCIENTIFIC SOURCES**
(14 january 2023)

ELMİ İŞ
Beynəlxalq elmi jurnal
İmpakt Faktor: 2.255

XI RESPUBLİKA ELMİ QAYNAQLAR KONFRANSININ
M A T E R İ A L L A R I
(14 yanvar 2023)

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/2023/4/11>

SCIENTIFIC WORK
International scientific journal
Impact Factor: 2.255

M A T E R I A L S
OF THE
XI REPUBLICAN CONFERENCE OF SCIENTIFIC SOURCES
(14 january 2023)

Bakı – Bakı
2023

Jurnal 25.04.2007-ci ildə
Azərbaycan Respublikası Ədliyyə
Nazirliyi Mətbu nəşrlərin
reyestrinə daxil edilmişdir.
Reyestr № 2212

The journal is included in the
register of Press editions of the
Ministry of Justice
of the Republic of Azerbaijan on
25.04.2007.

Registration No. 2212

Redaksiyanın ünvanı
Az1073, Bakı şəh.,
Mətbuat prospekti, 529,
“Azərbaycan” nəşriyyatı,
6-cı mərtəbə

Editorial address
Az1073, Bakı,
Mətbuat avenue, 529,
“Azerbaijan” Publishing House,
6-th floor

Tel.: +994 50 209 59 68
+994 55 209 59 68
+994 99 809 67 68
+994 12 510 63 99

e-mail
aem.konfrans@aem.az

Beynəlxalq indekslər / International indices

ISSN: 2663-4619
e-ISSN: 2708-986X
DOI: 10. 36719

TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ

Sədr

Prof. Dr. Əmir ƏLİYEV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Sədr müavinləri

Tədqiqatçı Mübariz HÜSEYİNOV, Azərbaycan Elm Mərkəzi / Azərbaycan

Prof. Dr. Mahirə HÜSEYNOVA, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan

Məsul katib

Tədqiqatçı Gülnar ƏLİYEVA, Azərbaycan Elm Mərkəzi / Azərbaycan

ÜZVLƏR

Prof. Dr. Vaqif ABBASOV, AMEA Neft-Kimya Prosesləri İnstitutu / Azərbaycan

Prof. Dr. İbrahim CƏFƏROV, AMEA / Azərbaycan

Prof. Dr. Elşad QURBANOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Ceyran MAHMUDOVA, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Qəzənfər KAZIMOV, AMEA Dilçilik İnstitutu / Azərbaycan

Prof. Dr. Eldar QASIMOV, Azərbaycan Tibb Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Şirindil ALIŞANOV, AMEA Ədəbiyyat İnstitutu / Azərbaycan

Prof. Dr. Nigar VƏLİYEVA, Azərbaycan Dillər Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Zahid MƏMMƏDOV, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Məhərrəm MƏMMƏDLİ, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Anar İSGƏNDƏROV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Şahnaz ŞAHBAZOVA, Azərbaycan Texniki Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Elşad MİRBƏŞİR OĞLU, Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası / Azərbaycan

Prof. Dr. Şikar QASIMOV, Azərbaycan Texniki Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Arif HÜSEYNOV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Nəriman SEYİDƏLİYEV, AMEA Dilçilik İnstitutu / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Şəkər MƏMMƏDOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Şahlar BABAYEV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Həbibə ALLAHVERDİYEVA, Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Rəşid CABBAROV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Asiman QULİYEV, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Aydan XƏNDAN, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Dr. Elçin HÜSEYN, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti / Azərbaycan

THE ORGANIZING COMMITTEE

Chairman

Prof. Dr. Amir ALIYEV, Baku State University / Azerbaijan

Deputy chairman

Researcher Mubariz HUSEYINOV, Azerbaijan Science Center / Azerbaijan

Prof. Dr. Mahira HUSEYNOVA, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan

Executive secretary

Researcher Gulnar ALIYEVA, Azerbaijan Science Center / Azerbaijan

MEMBERS

Prof. Dr. Vagif ABBASOV, Institute of Petrochemical Processes of ANAS / Azerbaijan

Prof. Dr. Ibrahim JAFAROV, ANAS / Azerbaijan

Prof. Dr. Elshad GURBANOV, Baku State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Jeyran MAHMUDOVA, Azerbaijan State University of Culture and Arts / Azerbaijan

Prof. Dr. Gazanfar KAZIMOV, Institute of Linguistics of ANAS / Azerbaijan

Prof. Dr. Eldar GASIMOV, Azerbaijan Medical University / Azerbaijan

Prof. Dr. Shirindil ALISHANOV, Institute of Literature of ANAS / Azerbaijan

Prof. Dr. Nigar VALIYEVA, Azerbaijan University of Languages / Azerbaijan

Prof. Dr. Zahid MAMMADOV, Azerbaijan State Economic University / Azerbaijan

Prof. Dr. Maharram MAMMADLI, Baku State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Anar ISGANDAROV, Baku State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Shahnaz SHAHBAZOVA, Azerbaijan Technical University / Azerbaijan

Prof. Dr. Elshad MIRBASHIR OGHLU, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Azerbaijan / Azerbaijan

Prof. Dr. Shikar GASIMOV, Azerbaijan Technical University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Arif HUSEYNOV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Nariman SEYIDALIYEV, Azerbaijan language / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Shakar MAMMADOVA, Baku State University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Shahlar BABAYEV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Habiba ALLAHVERDIYEVA, Nakhchivan Teachers' Institute / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Rashid JABBAROV, Baku State University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Asiman GULIYEV, Azerbaijan State University of Economics / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Aydan KHANDAN, Baku State University / Azerbaijan

Dr. Elchin HUSEYN, Azerbaijan State University of Oil and Industry / Azerbaijan

HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR

HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Gozal Karam Huseynova

Baku State University

Doctor of Philosophy in Philosophy

gozel.huseynova.1995@mail.ru

orcid.org/0000-0003-3757-4529

TURKIC CIVILIZATION: MAIN FEATURES

Keywords: *Turkic civilization, Turks, Turkic peoples, great steppe, nomads*

Açar sözlər: *türk sivilizasiyası, türklər, türk xalqları, böyük çöl, nomad xalqlar*

The Turks are a large ethno-linguistic community of peoples who speak Turkic languages and are of Turkic origin. The term “Turk” was first recorded by sources and became widespread in the second half of the 6th century. “Turk” in Chinese meant “strong”, and “yut” was a plural suffix in Mongolian. Due to the absence of the letter “r” in Chinese, the Chinese called the Turks “tu-kyu”. Soviet historian L.N. Gumilyov noted that the word "Turk" for 1500 years changed its meaning several times (Gumilyov, 2003:16). Before the creation of the Turkic Khaganate, "Turk" meant only the union of ten, and later twelve tribes, which formed shortly after 460 in Altai (Makhpirov, 1997:30). The Arabs called the Turks all the nomadic peoples of Central and Central Asia without regard to language, and the Greeks, Romans and Persians called them Scythians, Sarmatians and Turans (Maloletko,

2004:11; Galeev, 2009:83). The last meaning of the term was further developed by Arab historians and geographers in the 9th-11th centuries, where the word Turk appears as the name of a group of peoples and languages, and not as the name of any one people or state (Klyashtorny, Sultanov, 1992:79). It should be noted that before the beginning of the 20th century, all Turkic-speaking peoples were designated in Russian and in many other European languages by the term "Tatars." (2000:35).

The Turkic civilization is one of the most ancient civilizations of Eurasia, which has made a significant contribution to the development of world civilization. She, expanding the space of her world, created the conditions for the spread of various innovations in the space of Eurasia. The Turkic world includes dozens of peoples with common cultural values and distinct features. Turkic civilization is often associated with nomadic civilization. Nomads include peoples living in nomadic ethno-cultural conditions, which are also characteristic of the Turks since the creation of the Great Turkic Khaganate – the Steppe Empire of the Turks. The movement of nomads contributed to the advancement of the Turkic language family throughout Eurasia. The main factor of belonging to the Turkic world is ethnic roots. S.Sh. Ayazbekova confidently asserts that “the Turks, like no other ethnic group, contributed to the formation of a variety of ways and forms of interaction between ethnic groups, confessions, cultures and languages.” (Ayazbekova, 2016:6). An important role in the study of the history of the Turkic civilization is assigned to L.N. The epic, which is the common property of the Turkic world, is of great importance in understanding the unity of the history and culture of modern Turkic peoples (Gumilev, 2003:33).

References

1. Gumilyov, L.N. (2003). Ancient Turks. The history of the formation and flourishing of the Great Turkic Khaganate (VI-VIII centuries AD). Crystal, p.16, 575 p.
2. Makhpirov, V. (1997). Names of distant ancestors (sources of formation and features of the functioning of ancient Turkic onomastics). Almaty: Institute of Oriental Studies MN-AN RK, p.30, 302 p.
3. Maloletko, A.M. (2004). Ancient peoples of Siberia. Ethnic composition according to toponymy. T.3. Pre-Kaganate Turks. Tomsk: Tomsk State University, p.11, 292 p.
4. Galeev, N.R. (2009). A Detailed History of the Turks (Mufassal Tarikh Qaum Turks). Part 1: Educational, methodological and scientific materials for the preparation of teaching aids, lecture courses, anthologies, as well as research work of students. Kazan: Publishing house DUM RT, p.83, 183 p.
5. Klyashtorny, S.G., Sultanov, T.I. (1992). Kazakhstan. Chronicle of three millennia. A.A.: "Rauan", p.79, 383 p.
6. History of Kazakhstan: peoples and cultures. (2000). Proc. Allowance. Masa-190nov N.E. and others Almaty: Dike-Press, 608 p, p.35.
7. Ayazbekova, S.Sh. (2016). World civilizations in the system of cultural universals. 126th International scientific-practical conference "The phenomenon of human creativity in the vicissitudes of the historical process". 2nd stage of the championship in cultural studies. London: International Academy of Sciences and Higher Education (Great Britain), June 23-30. <http://gisap.eu/ru/node/115638>, page 6

8. Gumilyov, L.N. (2003). Rhythms of Eurasia: Epochs and Civilizations. M.: Kristall, 608 p. (Milestones of history), p. 33.

Mehriban Məhəmməd qızı Təhməzova
Azərbaycan Dillər Universiteti
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
m.tehmezova.adu.edu.az@bk.ru

MÜASİR İNGİLİS DİLİNİN GENİŞ YAYILMIŞ ƏSAS DİALEKTLƏRİ

Açar sözlər: dialekt, rəsmi dil, tələffüz, bölgə, lüğət

Keywords: dialect, official language, pronunciation, region, vocabulary

İngilis dili sürətlə böyüyərək qlobal ünsiyyət və biznes dilinə çevrilmişdir. Mədəniyyətin yayılması və Britaniya İmperiyasının sonrakı böyüməsi sayəsində ingilis dili bütün dünyada insanların ünsiyyət qurmaq üçün istifadə etdiyi körpüyə çevrilib. Dünyada danışılan ingilis dilində ləhcələrin dəqiq sayını təxmin etmək mümkün olmasa da, dünyada 160-dan çox müxtəlif ingilis dialektinin mövcud olduğu təxmin edilir. Və bu rəqəm bütün dünyada yerli tələffüz fərqləri sayəsində sürətlə artır. Bir çox dillərdə olduğu kimi, ingilis dilinin də xüsusi vurğusu onun danışıldığı bölgədən çox asılıdır. Lakin vurğu insanların sözləri necə tələffüz etməsidir, ləhcə isə təkcə tələffüzləri deyil, həm də müxtəlif lüğət və qrammatikanı ehtiva edir. Dilin qrammatikasında və lüğətində bu dialekt adlanır.

Dünyada ingilis dilinin ən geniş yayılmış dialekti – britan dialekti, ikinci yerdə isə – amerikan dialektidir. Dünya əhalisinin İngilis dilini doğma dil kimi danışan 70%-i ABŞ-da yaşadığı üçün, tədricən məhs bu dialekt (amerikan) dünyaya yayılaraq öz dominantlığını almışdır və əksər tədris ocaqlarında tədris olunur.

İngilis dili – Hind-Avropa dillərinin german dillərinə aiddir. Doğma dil kimi 410 milyon insan, ikinci dil kimi 1

milyard insan bu dildə danışır. BMT-nin altı rəsmi və işçi dilindən biridir. İngilislərin doğma dili, İngiltərənin, faktiki Böyük Britaniyanın, ABŞ-ın (31 ştatının rəsmi dili), İrlandiyanın, Kanadanın və Maltanın iki rəsmi dilindən biri, Avstraliyanın, Yeni Zelandiyanın isə rəsmi dilidir. O, müəyyən dövrlərdə Asiya (məsələn Hindistan, Pakistan və s.) və Afrikanın rəsmi dili kimi istifadə edilmişdir.

İngilis dilinin çox sayda dialektləri vardır. Dialektlər İngiltərədə daha çoxdur. ABŞ-da dialektlər olsa da, ədəbi dil kimi orta-atlantik dialekt işlənir.

İngilis dilinin ən çox yayılmış iki standart ləhcəsi Britaniya İngilis dili (Kral) (British (Royal) English) və orta qərb dialekti əsasında Amerika Amerikasına (American (general American) English) ingilis dilidir.

Bunlara əlavə olaraq, İngilis dilinin digər regional növləri də var ki, bunlar da öz növbəsində Böyük Britaniyada Welsh, Cockney, Scouse və Geordie kimi bir çox alt dialekt və dialektləri əhatə edir; Kanadada Nyufaundlend İngilis dili və ya ABŞ-da Afrika Amerikasına və Cənubi Amerika İngilis dili işlənir (1).

İngilis dilinin ən geniş yayılmış dialektləri bunlar hesab olunur:

- Amerika İngilis dili (Amerika)
- Britaniya İngilis dili (Avropa)
- Kanada İngilis dili (Amerika)
- Avstraliya İngilis dili (Okeaniya)
- Yeni Zelandiya İngilis dili (Okeaniya)
- Cənubi Afrika İngilis dili (Afrika)
- İrlandiya İngilis dili (Avropa)
- Hindistan İngilis dili (Asiya)

İngilis dilinin ən çox danışılan ləhcələrindən bəzilərinə Avstraliya, ABŞ, Böyük Britaniya, Hindistan, Keniya, Yamayka və ondan kənarında olanlar daxildir. Həmin bölgələrdəki dialekt xaricdəkilər üçün seçilməyən konkret mədəni ifadələri və

sözləri dilə inteqrasiya edərək dilin çatdırılmasını fərdiləşdirir. Bu dialektlər tez-tez alt dialektlərə çevrilərək bölgələrin müxtəlif ərazilərində dəyişir.

Coğrafiyaçılar və sosial alimlər ABŞ-da 7 əsas dialekt qrupunun olduğunu təxmin edirlər: Qərbi Amerika İngilis dili, Şimali Mərkəzi Amerika İngilis dili, Şimali Amerika İngilis dili, Midland Amerika İngilis dili, Cənubi Amerika İngilis dili, Nyu York Amerika İngilis dili və Şimali Yeni İngiltərə Amerika İngilis dili (Western American English, North Central American English, Northern American English, Midland American English, Southern American English, New York City American English and Northern New England American English).

İngiltərədəki ingilis ləhcələrini 7 əsas qrupa bölmək olar: Standart İngilis dili, Şimali, Şərqi Midlənd, Qərbi Midlənd, Şərqi Anqlia, Cənubi, Qərbi və Dağlıq İngilis dili (Standart İngilis ("The Queen's English"), Northern, East Midlands, West Midlands, East Anglia, Southern, West Country və Highland English).

Digər tərəfdən, Şotlandiyadakı İngilis ləhcələrini 3 əsas qrupa bölmək olar: Dağlıq İngilis, Ova Şotlandiya və Qlazveç (Highland English, Lowland Scottish and Glaswegian).

Yenə də bu qruplar çoxlu sayda alt dialektləri ehtiva edir. Dil mütəxəssisləri tərəfindən aparılan son araşdırmalarda İngiltərə və Şotlandiya arasında 40-dan çox fərqli dialekt sadalamışlar.

Ədəbiyyat

1. <https://www.listenandlearnusa.com/blog/top-dialects-o>

Minarə Naryad qızı Quluyeva
Bakı Dövlət Universiteti
minaraguliyeva75@gmail.com

YAZILI ƏDƏBİYYATDA MOLLA PƏNAH VAQIFIN SƏLƏFLƏRİ

***Açar sözlər:** əsərlər, nikbin şair, həyat eşqi, səciyyəvi, sələflər*

***Keywords:** works, an optimistic poet, love of life, typical, predecessors*

Saray şeirindən fərqli olaraq xalqla bağlı əsərlər yaradan qoşma müəllifləri arasında Məhəmməd Füzulinin oğlu Bağdadlı Fəzlinin adını çəkməyi lazım bilirik. M.P.Vaqif qoşmalarının sələfləri, o cümlədən, Bağdadlı Fəzli ilə bağlayan cəhətlər hər iki şairdəki hərarətin gücü insan gözəlliyinə məftunluqdur. Fəzlinin qoşması, sanki M.P.Vaqif gözəlləri ilə səsleşir.

Dünyada gözəllik qəbasın qılan,
Degil ona necə yar olmaq gərək
Xulqü xuyü mələk, surəti insan,
Şəkər sözlü şirinkar olmaq gərək

(Kərimov, 2011: 54).

Gözləri nərgiztək şölədar ola,
Müjganları çöhrəsində car ola
Alıcı tər lan tək səbükbar ola,
Mərifətdən xəbərdar olmaq gərək

(Dil və üslub məsələləri, 1970: 79).

Məhəmməd Füzulinin oğlu Bağdadlı Fəzlinin bu əsəri hələ XVI əsrdə Azərbaycan ədəbiyyatında qoşma janrının özünəməxsus yer tutduğunu sübut edir. M.P.Vaqifdən əvvəl

qoşma janrında yazan, xalq şeirinin nəfisliyini və gözəlliyini bizə çatdıran görkəmli şairlərdən biri də Məhəmməd Əmanidir. Məhəmməd Əmani klassik Azərbaycan ədəbiyyatında xüsusi yeri olan gözəl şairdir. Əsərlərindən və müasiri Saqidin verdiyi məlumata əsasən, Məhəmməd Əmani Səfəvi sarayına yaxın olan əmirlərdən biri olmuşdur. Qəzvine I Şah Abbasın sarayına yaxın olan, əsərlərində Səfəvi dövlətinin qüdrətini tərənnüm edən Əmani I Şah Abbasın müharibələrində iştirak etmişdir. Əmani öz dövrünün görkəmli lirik şairlərindən biri idi. Şairin qoşmaları sadə xalq dilində yazılmış, təşbehləri və təsvirləri son dərəcə sadə və səmimi idi.

Onun bayatıları və qoşmalarını oxuyarkən 400 ildən çox keçməsinə baxmayaraq, sanki müasir bir şairin əsərlərini eşidirsən. Təbiəti, insan məhəbbətini, dünyəvi hissləri tərənnüm edən şair nikbin və səmimidir. Onun şeirləri həyata, insanlara sevgi ilə doludur, həyata son dərəcə bağlıdır:

Eşq oduna yanan sönməz,
Gedən günlər geri dönməz.
Ömür quşu uçdu, qonmaz,
Qənimətdir səfa sürmək
(Azərbaycan aşığı və el şairləri, 1983: 39).

Bədbin hisslərlə, tərki-dünyalıq ideyaları ilə səciyyələnən o dövr ədəbiyyatında belə həyata bağlılıq, nikbinlik, həyatsevərlik tərənnüm edən şeirlər çox az idi. Bu baxımdan Əmani poeziyası nikbin Vaqif qoşmaları ilə səsləşir.

Say qənimət diriliyin dəmini,
Keçən həmdəmlərin çəkmə qəmini,
Əqlin olsun sil gözünün nəmini,
Dəxi geri gəlməz onlar, ağlarsan
(Vəliyev, 1984: 51).

Öz sevgilisinin gözəl üzünü, qönçə dodaqlarını, lalə yanaqlarını, nərgiz gözünü təsvir edən Məhəmməd Əmani qoşmaları M.P.Vaqifin eşq-məhəbbəti, gözəlliyi tərənnüm edən şeirlərinə nə qədər bənzəyir:

Ağzın sirrin qönçə guya eyeləmiş
Qəməzən sirrin nərgiz peyda eyeləmiş.
Laləni rüxsarın rüsva eyeləmiş,
Sərvinazım sallanıban seyr elə.
(Azərbaycan aşığıları və el şairləri, 1983: 39).
(Məhəmməd Əmani).

Yasəmən tellərin, nərgiz gözlərin
Mənimplə, gözəlim, çoxdan yağdır.
İnsaf et, öldürmə, günahsız qulu
Əl-əldən üzülür, yaman çağdır.
(Vaqif, 1987: 27).
(M.P.Vaqif).

XVIII əsr anadilli Azərbaycan lirikasının inkişafında qoşma yazan şairlər mühüm rol oynamışlar. Bu baxımdan klassik və xalq ədəbiyyatı üslubunda yazıb-yaradan Əmani, Zəfər kimi şairlərin də ədəbiyyat tariximizdəki xidmətlərini qeyd etmək istərdik.

Bu dövrdə yaranan ədəbiyyat, aşiq poeziyası və xalq ədəbiyyatı ilə bərabər klassik şeir nümunələrindən də bəhrələnmiş, poeziyanın iki qolunu, iki üslubunu birləşdirmişdir. Ədəbiyyatımızın bu keçid mərhələsində folklor janrlarına müraciət realizmə meyli qüvvətləndirmişdi.

Akademik H.Araslı yazır: *“Bu şeirin Azərbaycan xalq şeiri ilə səsleşməsi ondan istifadə etməsi onun ən yaxşı cəhətlərindən idi. Bu şeirin vəzni xalq şeiri olan heca vəzni idi”* (Araslı, 1960: 102).

Görkəmli şairimiz Azərbaycan dövlətçiliyi tariximizdə müstəsna rolu olan Səfəvilər xanədanının banisi Şah İsmayıl Xətai öz yaradıcılığında xalq ədəbiyyatı formalarına meyil etmiş, klassik üslubda yazan şairlərin heca vəznində də yaratmalarının bir ənənə halına düşməsinə təsir göstərmişdir. Xətainin gözəl azəri türkcəsində yazdığı bu şeirləri aşığılar tərəfindən məhəbbətlə oxunmuş, xalq içində geniş yayılmışdır.

Ədəbiyyat

1. Kərimov, P. (2011). XVII əsr anadilli Azərbaycan lirikası. Bakı: Elm, 304 s.
2. Dil və üslub məsələləri. (1970). Bakı: Gənclik, 104 s.
3. Azərbaycan aşığıları və el şairləri. (1983). Bakı: Elm, c.1, 236 s.
4. Vəliyev, K. (1984). Dastan poetikası. Bakı, 218 s.
5. Vaqif, M.P. (1987). Sevmək gərək: lirik şeirlər kitabı. Tərt.ed. A.Sarovlu. Bakı: Gənclik, 321 s.
6. Araslı, H. (1960). Aşığı yaradıcılığı. Bakı: Birləşmiş nəşriyyat, 340 s.

Orxan Məmmədli oğlu Sultanov
Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyinin
İqtisadiyyat İnstitutu
dissertant
sultanovorxan@gmail.com

MƏCBURİ EHTİYAT NORMATI İNDEKSİ VƏ UÇOT DƏRƏCƏSİ İNDEKSİNİN TƏTBİQİ NƏTİCƏLƏRİ

***Açar sözlər:** sağçılıq, solçuluq, dövlət tənzimlənməsi, bankçılıq, indeks metodologiyası*

***Keywords:** rightness, leftness, government regulation, banking, index methodology*

2014-cü ildə professor Nazim Müzəffərlinin “İqtisadiyyatın sosialyönlüyü sağçı və solçu sistemlərdə” kitabının çapdan çıxmasından dərhal sonra alimin təklif etdiyi İS(S)İ metodologiyası elm ictimaiyyətinin geniş müzakirəsinə çıxarılır (Müzəffərli, 2014). Qeyd etmək labüddür ki, N.Müzəffərli tərəfindən təklif olunan metodologiya və onun nəticələri ilk dəfə 2013-cü ildə Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumunda “İqtisadi inkişafın humanitar aspektləri” mövzusunda təşkil olunmuş dəyirmi masanın iştirakçılarının müzakirəsinə verilmişdir (2). Kitab işıq üzü gördükdən qısa müddət sonra dövlətin iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə müdaxiləsinin ölçülməsi üzrə tədqiqatçıların marağını cəlb etmiş və iqtisadiyyatın çox müxtəlif sahələrində dövlət müdaxiləsinin istiqamətinin müəyyənləşdirilməsi üçün tətbiq edilmişdir.

Müəllif tərəfindən əldə olunmuş məlumatlar riyazi hesablamalar nəticəsində 0-1 aralığına gətirilmişdir. “0” göstəricisi – iqtisadiyyatın mütləq liberallığını, “1” göstəricisi

isə əksinə iqtisadiyyatın mütləq dirijistliyini ifadə edir. Datalar öz baza göstəricilərinin xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq

$$\frac{(V_i - V_{min})}{(V_{max} - V_{min})}$$

düstürü vasitəsilə indeksləşdirilmişdir.

Müəllifin ideyasının davamı olaraq geniş elm ictimaiyyətinin müzakirəsinə təqdim etməyə hazırladığım bank sisteminin liberallığını (dirijistliyini) qiymətləndirməyə imkan verən yekun inteqral indeksin hazırlanması istiqamətində apardığım tədqiqatın tərkib hissəsi olaraq məcburi ehtiyat norması və uçot dərəcəsi indikatorları əsasında 2 müxtəlif sub-indeks hazırlayaraq ölkələrarası ilkin müqayisənin nəticələrini təqdim edirəm.

Məcburi ehtiyat norması mərkəzi banklar tərəfindən müəyyən edilmiş kommersion banklarının məcmu kapitalının rezerv olaraq saxlanılmalı olan hissəsidir. Göstərici məcmu kapitalın faizi şəklində ifadə olunur. Faizin böyüməsi kommersion banklarının kapital bazasına kiçildici təsir yaradır və bu onların gəlirliliyinə mənfi təsir göstərir. Odur ki, ən liberal ölkə banklardan rezerv vəsait tələb etməyən ölkədir. Bu məntiqlə $V_{min} = 0$ olaraq götürülmüşdür. Lakin, aydın məsələdir ki, bankın bütün kapitalını rezerv olaraq saxlamaq rəşional məntiqə sığmır. Tədqiqat üçün məlumatlar toplanan zaman ən yüksək məcburi ehtiyat norması Venesuelada 73%, Argentinada 41% mövcud olmasına baxmayaraq, bu göstəricilərin maksimal kimi qəbul edilməsi tədqiqatın nəticələrini sağa doğru sürüşdürmüş olacaqdır ki, bu da ölkələrin əksəriyyətinin liberal olması mənasına gəlir ki, real mənzərə tamamilə başqa cür ola bilər. Bəzi ölkələrdə bu cür qeyri-adi rezerv tələbləri həmin an üçün ölkənin iqtisadiyyatında baş vermiş müxtəlif şoklarla bağlı ola bilər və onlar statistik olaraq kənar nöqtələr hesab olunaraq tədqiqat işinə daxil edilməmişdir. Tədqiqat aparılan zaman (3) məlumat

bazasındakı mövcud ölkələrin 95 faizindən yuxarı hissəsində bu tələb 15 faizi aşmadığı üçün indeksləşdirmə məqsədilə $V_{min} = 15$ olaraq götürülmüşdür.

Cədvəl 1.

Məcburi ehtiyat norması sub-indeksi üzrə nəticələr

Nö	Ölkə	MEN _i
1	Azərbaycan	0.033
2	Yaponiya	0.053
3	Kazaxstan	0.133
4	Rusiya	0.200
5	Özbəkistan	0.267
6	Hindistan	0.300
7	Gürcüstan	0.333
8	Cənubi Korea	0.467
9	Türkiyə	0.533
10	Çin	0.540

Mənbə: Müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Tədqiq olunan ölkələr arasında məcburi ehtiyat normaları üzrə ən sağçı ölkə Azərbaycan, ən solçu ölkə isə Çindir. Sub-indeksin nisbi mərkəzi 0,286-dır. 5 ölkə nisbi mərkəzdən solda, 5 ölkə isə sağda yerləşmişdir. Azərbaycan 0,033 göstərici ilə mərkəzdən ən sağda yerləşən ilk ölkədir. Bu göstəricidə ölkəmiz Yaponiya kimi inkişaf etmiş iqtisadiyyatı belə qabaqlamağa nail olmuşdur. Cədvəl 1-ə diqqət

yetirdikdə ən aşağı rezerv tələbi 0,5 faizlə Azərbaycandır ki, ölkəmiz bu sferada mütləq sağçı, yəni 0 nöqtəsinə çox yaxındır. Yüksək gəlirli ölkələr üzrə sub-indeksin orta qiyməti 0,260, orta gəlirli ölkələr üzrə 0,291, aşağı gəlirli ölkələr üçün isə 0,293-dür. Başqa sözlə, gəlir səviyyəsi azaldıqca ölkələr məcburi ehtiyat norması tələbini sərtləşdirməyə meyilli olur. Uçot dərəcəsi mərkəzi banklar tərəfindən müəyyən edilən, kommersiya banklarının yenidən maliyyələşməsini həyata keçirmək üçün mərkəzi banklar tərəfindən onlara verilən kreditin dərəcəsidir. Belə ki, uçot dərəcəsinin yüksək olması kommersiya banklarının kredit gəlirlərinə kiçildici təsir göstərir. Bu həm iqtisadi aktyorların banklardan sərfəli olmayan (bahalı) kredit götürməkdən imtina etməsi, həm də kredit marjasının darlaşması ilə nəticələnməklə bankların gəlir itkisinə yol açan əsas faktordur. Uçot dərəcəsinin sadə müqayisəsi özlüyündə klassik ölçü mexanizmi hesab olunmaqla dövlətin bu sahədə siyasətini sərtləşdirməsi və ya yumşaltması ilə bağlı aydın təsəvvür yaratmır. Odur ki, uçot dərəcəsi sub-indeksinin formalaşdırılması üçün ilk addım olaraq keçmişlə müqayisədə hazırki uçot dərəcəsinin nə siqnal verdiyini ölçmək üçün cari uçot dərəcəsinə son 10 ilin ortalama uçot dərəcəsinə bölürük. Alınan nəticələr 1-dən böyük olduqda bu mərkəzi bankın son 10 illə müqayisədə uçot dərəcəsi siyasətini sərtləşdirməsini, aşağı olduqda isə əksini bildirir. Daha sonra alınan nəticələrin indeksləşdirilməsi üçün $V_{min} = 0$, $V_{max} = 2$ olaraq götürülmüşdür. Uçot dərəcəsi sub-indeksinin hesablanması zamanı bir istisna hal müşahidə edilmişdir. *Yaponiyada uçot dərəcəsi 2012-dən 2017-dək 0 faiz, 2017-dən hal-hazıradək -0.10 faiz olaraq müəyyən edildiyindən bu ölkə uçot-dərəcəsi sub-indeksi üzrə 0 nöqtəsində, yəni ən liberal mövqedə qərarlaşmışdır.*

Cədvəl 2.

Uçot dərəcəsi sub-indeksi üzrə nəticələr

Nö	Ölkə	UDi
1	Yaponiya	0.000
2	Türkiyə	0.180
3	Çin	0.391
4	Rusiya	0.468
5	Hindistan	0.473
6	Azərbaycan	0.526
7	Özbəkistan	0.591
8	Kazakhstan	0.749
9	Cənubi Korea	0.749
10	Gürcüstan	0.779

Mənbə: Müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Qeyd edildiyi kimi Yaponiya araşdırılan ölkələr arasında mütləq 0 nöqtəsində yerləşməklə ən liberal, Gürcüstan isə 0,779 nöqtəsində yerləşməklə ən sərt uçot siyasətinə malik ölkədir. Sub-indeksin nisbi mərkəzi 0,491-dir. 5 ölkə nisbi mərkəzdən solda, 5 ölkə isə sağda yerləşmişdir. Azərbaycan 0,526 qiyməti ilə mərkəzdən solda yerləşən ilk ölkədir. Yüksək gəlirli ölkələr üzrə sub-indeksin orta qiyməti 0,375, orta gəlirli ölkələr üzrə 0,536, aşağı gəlirli ölkələr üçün isə 0,510-dur. Orta və aşağı gəlirli ölkələrin ortalama göstəriciləri uçot dərəcəsinin ölkənin gəlir səviyyəsindən asılı olması barədə hipotezi dəstəkləməsə də bunun datanın əhatəliliyini genişləndirdikcə təsdiqini tapacağına inanıram.

Ədəbiyyat

1. Müzəffərli, N. (2014). İqtisadiyyatın sosialyönlüyü sağçı və solçu sistemlərdə. Bakı: “Şərq-Qərb” Nəşriyyat evi.
2. <https://bakuforum.az/az/ii-humanitarian-aspects-of-economic-development/?fid=521>
3. <https://www.ceicdata.com/en>

Lalə Zakir qızı Ələkbərova
AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
elekberova.lale@mail.ru

MİKAYIL MÜŞFIQ YARADICILIĞINDA KLASSİK İRSƏ İKİLİ MÜNASİBƏT

Açar sözlər: *klassik irs, bolşevik, ənənə, repressiya ədəbiyyatı, Füzuli*

Keywords: *classical heritage, bolshevik, tradition, repression literature, Fuzuli*

Sovet quruculuğunun ilk illərində (1920-1925-ci illər) sovet-bolşevik təsirli ədəbiyyat klassik irsdən uzaqlaşaraq yeni ədəbi cərəyanı formalaşdırır. Bu barədə B.Əhmədov “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” əsərində yazır: “*Gənclər öz çıxışlarında köhnələri – “ədəbiyyat cəmiyyəti”ni unutmur, onlarla da mübarizəni prioritet istiqamətlərdən biri hesab edirdilər. Bu mübarizələrdə gənclər tənqid və ifşa metodundan istifadə edir, onların yeni ədəbiyyatın yaranmasına əngəl olduqlarını göstərirdilər. Gənclərin hərtərəfli hücumu və onlara verilən siyasi dəstək “ədəbiyyat cəmiyyəti”nin fəaliyyətini məhdudlaşdırırdı*” (Əhmədov, 2010: 23).

Bu, klassik ənənələrdən bəhrələnərək öz yolu ilə inkişaf etdirmək istəyənlər ilə, onu məhdudlaşdırmaq istəyənlərin mübarizəsi və ilk qələbəsi idi. Bununla da, Azərbaycan ədəbiyyatı “sovet ədəbiyyatı” tarixində yeni mərhələyə qədəm qoymuş oldu.

Bu sistemdə artıq bolşevik ideologiyası təbliğ olunur, əməkçi sinfin tərənnümü əsas yer tuturdu. B.Əhmədov bu mövzu ilə bağlı “XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” kitabında yazır: “... *lakin özləri də etiraf edirdilər ki, hələ proletar ədəbiyyatının elə bir nümunəsi yoxdur ki, orada*

bədiiliklə məfkurəçilik qoşa təsvir edilsin və bu əsər oxucular tərəfindən sevilə-sevilə oxunsun” (Əhmədov, 2010: 29).

Sovet quruculuğunun ilk illərində sistem klassik irsimizə ikili münasibəti ehtiyatla göstərirdisə, sonrakı illərdə bu münasibət mübarizə metoduna çevrilmiş və yeni mərhələyə, “repressiya ədəbiyyatı”na keçid almışdır. Repressiya dövrü ədəbiyyatı dedikdə, Hüseyn Cavid, Əhməd Cavad, Səməd Vurğun, Ömər Fəruq, Mikayıl Müşfiq kimi ruhunu şifahi xalq ədəbiyyatından almış, dərin ifadə tərzini klassik ədəbiyyatımızın sonsuz məna kəsb edən gözəllikləri ilə qidalandırmış ədiblərimizi görürük. Bu dövr yeni sovet ədəbiyyatı yaratmaq cəhdlərinə baxmayaraq, öz kökləri üzərində şaxələnən gənc nəslin ecazkar nümunələri ilə də zəngindir.

20-ci illərin gənc istedadları dedikdə, M.Müşfiq yaradıcılığına laqeyd qala bilmərik. Bütün ruhu ilə xalq yaradıcılığına bağlı olan şair klassik irsimizə dərinləndirən yiyələnmiş, bütün varlığı ilə mənimsəmiş olduğu Füzulinin şirin ləfzi və yaratdığı nəzirəsi ilə də yadda qalmışdır:

Dilbərə, seyr eylə bağrında açıq yarələri,
Aqıl et hikməti hüsnünlə bu avarələri,
Gəl dolandır başına mən kimi biçərələri
Çək sinəmdə olan qanlı ciyərpərələri
Məst çeşmində olan qəmzeyi-xunxarə fəda
(Quliyeva, 1988: 27).

Getdikcə güclənən təzyiqlər, yeni tənqid axınların formalaşması, “beşillik pambıq planları”na bənzəyən tələblər gənc şairin təlatümlü ruhi aləminə təsirsiz qala bilməzdi:

Bir duyğu deyir ki, rədd eylə keçmiş
Danışdır sazında dirçələn elləri

Yeni söz istəyir, hər qadın, hər kişi
Öpərkən gözləri səadət yelləri
(Müşfiq, 2004: 93).

Şimaldan əsən soyuq “səadət” yellərinin öpüşündən kor olan gözlər, dumanlandırdığı gənc beyinlər, kökündən qoparılmış qollu-budaqlı ağaclar kimi ölümə məhkumdur. Qısa ömründə bunu dərk edən, anlayan şair keçmişini rədd etməyin mümkünsüzlüyünü anlasa da, təəssüflə deyir:

Bu günün ayrır yolu-ərkanı,
Nəğməsi başqadır təzə aşıqın
Bənzətməz əlifə qəddi-cananı
Olmuşdur əsrinin zövqü ilə daşqın
(Müşfiq, 2004: 83).

Azərbaycan əlifbasının dəyişdirilməsi dövrün ədiblərindən məsələyə münasibət tələb edirdi. Belə bir vəziyyətdə həm dövrün tələbinə cavab vermək, həm ağırlı bir mövzuya münasibət bildirmək şairin vəzifəsi idi. Yeni yaradılmış “qızıl qələm”lər və “ədəbi cərəyan”lar arasında baş verən çəkişmələrdə ədəbi cərəyanın üzvləri küncə sıxışdırılmış, əlifba ilə birlikdə böyük bir xalqın tarixi keçmişindən təsirlənməni azaldaraq ədəbiyyatın yeni xətt üzrə inkişafına aparmışdır. Artıq insanların, gənc nəslin “ərkan”ının başqa olması, cananın “əlifə bənzər” qəddini əymişdi. Dövrün tərənnümü ilə başlayan M.Müşfiq şeirinin klassik Azərbaycan ədəbiyyatı ilə bağlılığı onun sətiraltı ifadələrində sızlayan yarasının təcəssümündə öz əksini tapmışdır. Mikayıl Müşfiq dövrün tələbi ilə siyasi axınlara qoşularaq

“Bu günün marşı” şeirində Lenin komsomoluna alqışlar yağdırır:

Proqul yox işimizdə
Səmərə çox işimizdə
KİM nişanı ulduz kimi
Şəfəq saçır döşümüzdə
Yaşa, əsrin oğlu, yaşa!
Lenin komsomolu, yaşa!
(Müşfiq, 2004: 281)

İkili standartlar dövründə zəmanənin və gəncliyin tərənnümündə dilimizə kənardan daxil olan “proqul” ifadəsi alqışlanan və tərənnüm edilən bir quruluşun təsirini gözlər önünə sərir, eyni zamanda Lenin komsomoluna alqışlar yağdırırdı. Bununla Mikayıl Müşfiq yaradıcılığının dövrün tələbinə ikili münasibəti aydın görünür.

Ədəbiyyat

1. Əhmədov, B. (2010). XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (dərslük). Üç cildə, II cild. Bakı, 436 s.
2. Quliyeva, S. (1988). Müşfiqin sənət aləmi. Bakı: Yazıçı, 182 s.
3. Müşfiq, M. (2004). Əsərləri. Üç cildə, I c. Bakı, 466 s.

Maryam Khalig Isgandarli

Under the President of the Republic of Azerbaijan

Academy of Public Administration

Ph.D student

maryamisgandarli@yahoo.com

INVERSION IN MODERN AMERICAN POLITICAL DISCOURSE

Keywords: *linguistics, political discourse, inversion, media, political interview*

Açar sözlər: *dilçilik, siyasi diskurs, inversiya, media, siyasi müsahibə*

Language is a means of communication, but it has also been a powerful weapon of influence on the social environment since ancient times. Politicians manipulate words to make people believe in their ideas and behave in certain ways. Analyzing the linguistic phenomena used in the speech of modern politicians allows us to better understand the processes taking place in political life.

One of the tools to create the desired effect on the audience is to use the reverse (inverted) word order. Inversion is defined as a violation of the normal word order in a sentence. Usually a distinction is made between grammatical and stylistic inversion. We speak of grammatical inversion when a change in word order means a change in the meaning of a syntactic construction (in questions and negative sentences). In this paper, we are talking about stylistic inversion, which implies a violation of the objective word order and is used to highlight a component or give a special stylistic coloring to a sentence.

As you know, the traditional word order in an English sentence is subject, predicate, object, and other elements. Since

English is an analytical language, the possibilities of using word order to create a stylistic effect are very limited, unlike Russian and other inflectional languages. Thus, such features of the English language make this stylistic device very rare and therefore more significant from a stylistic point of view: with any deviation, the word order in English begins to perform an expressive function.

Let's consider the following examples of inversion:

"Only in the weakly commercialized European periphery did the large territorial states form" (Abramson, 2017: 100).

Here inversion is used to logically highlight the circumstances, and this allows the author to convey to the addressee the opinion that large states can only be formed in poorly commercialized European territories.

In this example, there is the author's opinion and assessment, which are visible throughout the entire text: the growth of the economy, and not the strengthening of the means of war, leads to the emergence of large states. And the inversion used here allows this author's opinion to sound like an ultimatum.

Let's consider another example of inversion:

"Indeed, so little did the Americans expect a Japanese chemical attack that by June 1945, Pacific Theater forces lacked the capability to effectively retaliate in kind" (Dolan, 2013: 48).

In this example, the predicate and the circumstance are in the first place in the sentence, which is a very rare and therefore very emotionally colored technique. This stylistic device is used by the author to enhance the reader's impression of the negative impact of the ban, in this case, the tacit ban on the distribution of various types of weapons. In addition, the author draws attention to a very well-known historical example: the active use of chemical weapons by Japan during

World War II led to huge civilian casualties, and this example was intended to evoke negative emotions in readers and convince them that the author was right, for which the author used such a striking stylistic device as inversion.

Former US President Barack Obama often used inversion in his speeches. We can see the inversion in the following fragment of Barack Obama's speech:

"More than citizens of any other country, we are rugged individualists, self-reliant people with a healthy skepticism of too much government" (B.Obama, "The Country We Believe In") (3).

In this case, inversion contributes to the fact that the attention of the audience falls on a certain word or phrase.

The adverbial modifiers of time, such as "today" and "tonight," are also used in inversion. This creates an atmosphere of constant challenge that people face and highlights the involvement of political leaders in people's daily lives. It also marks the decisive role of people in the processes taking place in the country.

"Tonight you voted for action, not politics as usual." (B.Obama, Victory Speech) (4).

As we can see, inversion as a stylistic device has a specific goal: the goal of highlighting and emphasizing the necessary component of the sentence in order to attract the listener's attention to the particular word or phrase in the general flow of text.

References

1. Abramson, S. (2017). The economic origins of the territorial state. International Organization. Vol. 1, p.100-127.
2. Dolan, T. (2013). Unthinkable and tragic: the psychology of weapons taboos in war. International Organization. Winter, p.37-59.

3. President Obama's speech, "The Country We Believe In," at George Washington University
<https://www.theatlantic.com/politics/archive/2011/04/obamas-deficit-speech-transcript/237274/>
4. Obama, B. Victory Speech. 07.11.2012. In: CNN Politics
<http://politicalticker.blogs.cnn.com/2012/11/07/transcript-obamas-victory-speech/>

Nüsrət Kamal oğlu İbrahimov
AMEA İqtisadiyyat İnstitutu
doktorant
ibrahimov.nusret9623@mail.ru

RƏQƏMSALLAŞMA DÖVRÜNDƏ ƏMƏK BAZARININ PERSPEKTİVLİYİ

***Açar sözlər:** rəqəmsallaşma, əmək bazarı, texnoloji
avadanlıqlar, məhsuldarlıq, iş fəaliyyətinin gələcəyi*

***Keywords:** digitization, labor market, technological
equipment, productivity, future of work*

Rəqəmsal texnologiyaların inkişafı və onlardan istifadənin genişləndirilməsi əmək bazarının yenidən formalaşmasına səbəb olmuşdur. Yeni sənaye inqilabı dövründə əmək bazarında avtomatlaşdırma, robotlaşdırma və süni intellekt sıx şəkildə istifadə olunan anlayışlara çevrilmişdir. Məhz bu amillər ənənəvi iş fəaliyyətini məhdudlaşdıraraq yeni bazar modelinin formalaşmasına təkan vermişdir.

Rəqəmsallaşmanın əmək bazarına effektiv təsirlərinin praktik nümunəsini COVID-19 pandemiyası dövründə daha aydın şəkildə görmək mümkün olmuşdur. Bu dövrdə əmək bazarının ənənəvi fəaliyyətində hədsiz dərəcədə məhdudiyətlər yaranmış, hətta bir çox iş yerləri fəaliyyətini itirmişdir. Bu məhdudiyətləri aşaraq iqtisadi sabitliyi təmin etmək üçün əmək bazarının rəqəmsal mühitə inteqrasiyası tələb olunmuşdur.

Müasir dövrdə əmək bazarında işçi qüvvəsi üzrə qoyulan tələblər arasında ilkin innovativ bacarıqlara yiyələnmək ilk sıralarda yer almışdır. Əmək bazarı iştirakçıları rəqəmsallaşmanın yeni tendensiyalarını daim izləməli və ona uyğunlaşmağı bacarmalıdır. Məşğulluq sferasının bir çox ənənəvi sahələrində

insanların fəaliyyətinə son qoyulmuş və onlar texnoloji avadanlıqlarla əvəzlənmişdir (Frey, Osborne, 2017: 114). Texnoloji nailiyyətlər insan əməyinin bəhrəsi olan məhsul və xidmətlərin istehsal üslubunu dəyişərək daha keyfiyyətli və aşağı məsrəflərlə bazara çıxarılmasına səbəb olur.

Təbii ki, rəqəmsal dövrün yeni iş mühitinə uyğunlaşmaq üçün bir sıra bacarıqlar tələb edilir. Bunlara informasiya texnologiyalarından düzgün istifadə, məlumatların düzgün təhlili və qiymətləndirilməsi, istehlakçı məlumatlarının çeşidlənməsi aid edilir. Bu göstəricilər iş fəaliyyətinin gələcəyində də böyük əhəmiyyətə malik olacaqdır. Rəqəmsal bilikləri mənimsəmək əmək haqqı səviyyəsini və məhsuldarlığı artırır. Ümumən, informasiya texnologiyaları əmək haqqlarının artımı ilə müsbət korrelyasiya əlaqəsinə malikdir.

Əmək mühitinin kompüterləşdirilməsinin gələcəkdə daha da artacağı gözlənilir. Maşın öyrənmə (Machine Learning) metodu fiziki əməyə son qoyaraq sadəcə zehnin istifadəsinə əsaslanmışdır (Melanie, Terry, Ulrich, 2019). Fiziki güc tələb edən sahələr insanların nəzarəti ilə texnologiyalar tərəfindən fəaliyyət göstərir. Bugünkü gündə yaxın keçmişdə imkansız bilinən mürəkkəb tapşırıqların yüksək dəqiqliklə avtomatlaşdırılması həyata keçirərək böyük maneələri aşmışdır. Süni intellekt texnologiyası insanlardan daha sürətli və daha dəqiq hesablamalar aparmağa malik olaraq idrak tələb edən tapşırıqları xüsusi sensorlar vasitəsilə qəbul edərək həyata keçirir. Bu isə əmək bazarının gələcək fəaliyyətini “rəqəmsallaşmanın riski altında” olduğunu iddia edir. Dünya ölkələrinin yeni sənaye inqilabına keçid etməsi ilə kütləvi iş yerlərinin itirilməsi, struktur və texnoloji işsizliyin səviyyəsinin artması başlıca müzakirə mövzusu olmuşdur.

Rəqəmsallaşma müəssisələrin məhsuldarlıq səviyyəsini artırır, lakin əmək bazar iştirakçılarını təhlükəli vəziyyətlə üzləşdirir. Bu çətinliyin öhdəsindən gəlmək üçün rəqəmsal

bilik və bacarıqların öyrənilməsinə marağın artırılması, əhalinin sayında texnoloji innovasiyanın tələblərini qarşılayan kadr potensialının həcmi artırmaq lazımdır.

Ədəbiyyat

1. Frey, B., Osborne, A. (2017). Məşğulluğun gələcəyi: İş yerləri kompüterləşməyə nə dərəcədə həssasdır?
2. Melanie, A., Terry, G., Ulrich, Z. (2019). Rəqəmsallaşma və işin gələcəyi: Makroiqtisadi nəticələr.

TƏBİƏT ELMLƏRİ NATURAL SCIENCES

Gülnarə Nizami qızı İsmayılova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
kimya üzrə fəlsəfə doktoru
gulnara.ismayilova@yandex.ru
Günay Şiraslan qızı Yusubova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
magistrant
gunayyusifova987@gmail.com

KİMYANIN TƏDRİSİNDƏ İNTEQRASIYA VƏ ONDAN İSTİFADƏNİN SƏMƏRƏLİ YOLLARI

Açar sözlər: metallar, inteqrasiya, kimyəvi reaksiyalar, kimyəvi proseslər, integrativ dərslər

Keywords: metals, integration, chemical reactions, chemical processes, integrative lessons

İnteqrasiya həm də məktəbdaxili və məktəbdənkənar təlimlərin tətbiqi arasındakı fərqlərin aradan qaldırılmasında mühüm rol oynayır. İnteqrasiya müəyyən təhsil sistemi çərçivəsində şagirdlərin təfəkküründə dünyanın bütöv və bölünməz obrazını formalaşdırmaq, onları inkişafa və özünüinkişafa istiqamətləndirmək məqsədi ilə təlimin bütün məzmun komponentləri arasında struktur əlaqələri qurmaq və onları sistemləşdirməkdir. Müasir dövrdə bu məsələyə düzgün yanaşan təhsil işçiləri kurikulumların inteqrasiyasını XXI əsrdə təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi istiqamətində daha düzgün yol hesab edirlər (İsmayılova, Məmmədova, 2019:329).

Müasir dünya təcrübəsində inteqrasiyanın fəndaxili və fənlərarası modelləri mövcuddur. Xüsusilə Qərb ölkələrində bu modellərdən fənlərin məzmununun şagirdlərə çatdırılması, öyrənmə prosesinə maraq yaradılması, şagird dünyagörüşünün inkişaf etdirilməsi və onların dərstdə daha fəal olması məqsədi ilə istifadə olunur.

İnteqrativ dərslərin tədrisi metodikasına aşağıdakı tələblər verilir (Tağıyeva, 2015):

1. İnteqrativ dərslərin mövzusu tədris kurslarının ümumiləşdiricisi roluna malik olmalıdır;
2. İnteqrasiyanın əsas prinsipi dərslərin tədris tərbiyəvi tapşırığına əsasən formalaşdırılmasıdır;
3. İnteqrativ dərslərin quruluşu fənlər arasında əlaqələndirici tapşırığa malik olmasıdır və aşağıdakı mərhələləri əks etdirməlidir;
Təhsilverənlər:
 - a) Dərs mövzusunda fənlərarası əlaqənin mövcudluğunu dərk etməlidir;
 - b) Bilik və bacarıqların ümumi fənlərə aid olduğunu bilməlidir;
 - c) Müəyyən bilik və bacarıqdan digərinə keçidi qeyri-ənənəvi yollarla təmin etməlidir;
 - d) İnteqrasiya nəticəsində bilik və bacarıqları ümumiləşdirməyi bacarmalıdır;
 - e) Yeni inteqrativ bilikləri möhkəmləndirməlidir (yeni tapşırıqların həllinə əsasən).
4. İnteqrativ dərslərdə yeni fəal təlim metodlarını tətbiq etmək, bilikləri sistemləşdirmək və ümumiləşdirmək məqsədi ilə şagirdlərdə yaradıcılıq fəaliyyətini inkişaf etdirmək tələb olunur;
5. İnteqrativ dərslər bir neçə tədris fənni üzrə didaktik vəsaitlərdən kompleks istifadə etməyin metodikasını təmin etməlidir;

6. İnteqrativ dərsləri qeyri-ənənəvi metodlarla tədris etmək məqsədəuyğundur. Məsələn, kompleks ekskursiya dərsi, konfrans, seminar, səyahət dərsi və s.;
7. İnteqrativ dərslərin aparılması üçün fənn müəllimləri əməkdaşlıq etməlidir;
8. İnteqrativ dərslərin nəticələrini yoxlamaq üçün xüsusi diaqnostik vasitələrin (mətn, yoxlama yazı işi, çalışma və s.) köməyindən istifadə olunmalıdır.

Fənlərarası əlaqə klassik pedaqoqların yaradıcılığında geniş yer tutmuşdur. Təsadüfi deyildir ki, bu problemin prinsipləri, növləri və fənlərin tədrisindəki əhəmiyyətindən çox danışılmış və çoxlu sayda tədqiqat əsərləri yazılmışdır. Respublikamızın alimləri də fənlərarası əlaqə haqqında elmi-metodik fikir və mülahizələr söyləmiş, bu sahədə xeyli faydalı işlər görmüşlər. Kimya və fizika fənn kurikulumlarındakı məzmun standartları və mövcud fənn proqramlarına əsaslanaraq kimyanın fizika və biologiya ilə əlaqəli tədrisi haqqında elmi-metodik mülahizələrimizi bir neçə dərs nümunəsində veririk.

Təhsildə inteqrasiya ilə bağlı son dövrlərdə yaranmış fikirləri bir neçə qrupa bölmək olar. Onlardan birincisi, inteqrasiyanın ümumipedaqoji, eləcə də fənlərə aid məsələ kimi qoyulması, onlar barəsində mülahizələrin irəli sürülməsi, onların inteqrasiya olunması məsələsidir. Burada inteqrasiyaya cəmiyyətin tərbiyə gücünün inteqrasiyası kimi baxılması, biliklərin fəndaxili inteqrasiyası kimi dəyərləndirilməsi, didaktik sistemin sintezi kimi müddəalar prioritet təşkil edir. Göründüyü kimi, bu müddəalar konseptual mahiyyət kəsb edir və daha ümumi xarakter daşıyır. Bizim fikrimizcə də, təhsildə inteqrativliyin konseptual yanaşma kimi nəzərə alınması onun şəxsiyyətyönümlü mahiyyət kəsb etməsindən irəli gəlir. Şəxsiyyətyönümlülük isə daha çox inteqrativ bilik və bacarıqlara söykənən dəyərlərin mənimsənilməsini tələb edir ki, buna da yalnız inteqrativ təhsil prosesində nail olmaq

mümkündür. Çünki “təlimdə inteqrasiyanın nəticəsi şagird təfəkkürünün inkişafında özünü göstərir. O, tədris-idrak fəaliyyətinin səmərəliliyində, sistemləşdirilməsində, eləcə də mədəni savadlılığın mənimsədilməsində təzahür edir”.

Bütün bunlar isə koqnitiv (idraki) təhsilin atributlarındanır ki, ona yalnız inteqrativlik şəraitində nail olmaq mümkündür.

İkinci fikir daha ümumi xarakter daşımaqla inteqrasiyanın təhsil prosesinin bütün mexanizmlərində özünü göstərməsini, onun mahiyyətinə çökməsini əhatə edir. Bu zaman inteqrasiya üçün zəruri hesab edilən zahiri görüntülər, əlamətlər istisna olunur.

Ədəbiyyat

1. İsmayılova, G.N., Məmmədova, X.M. (2019). “Orta məktəbdə IX sinfin kimya kursunda fənlərarası inteqrasiya yaradılması imkanları. “Yeni texnologiyalar və tədris prosesinin idarə olunması”. Magistrantların II Respublika elmi konfransı. Bakı: ADPU, 18-19 aprel, s.329.
2. Tağıyeva, A.M. (2015). “Ümumtəhsil məktəblərində kimyanın biologiya ilə əlaqəli tədrisinin nəzəriyyəsi və təcrübəsi” adlı dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı.

Mələhət Hacığa qızı Bağirova

Azərbaycan Tibb Universiteti
bmelahet@gmail.com

Gülnarə Aydın qızı Kərimova

Azərbaycan Tibb Universiteti
gulnara948@gmail.com

Zərqələm Məcid qızı Öməröva

Azərbaycan Tibb Universiteti
zomerova@amu.edu.az

Adil Zakir oğlu Əliyev

Azərbaycan Tibb Universiteti
dr.a.z.aliyev@gmail.com

ERKƏN YAŞLI UŞAQLARDA STAFİLOKOKK MƏNŞƏLİ KƏSKİN BAĞIRSAQ İNFEKSİYALARININ MÜALİCƏ TAKTİKASININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

***Açar sözlər:** kəskin bağırsağ infeksiyaları, stafilokokk, Sanukehl staf, müalicə, uşaqlar*

***Keywords:** acute intestinal infection, staphylococcus, Sanukehl staph, treatment, children*

Kəskin bağırsağ infeksiyaları (KBİ) yoluxucu xəstəliklərin strukturunda mühüm yerlərdən birini tutur və yer kürəsinin bütün əhalisi üçün aktual olaraq qalır. Beynəlxalq Səhiyyə Təşkilatının verdiyi məlumata görə il ərzində 1-1,2 milyard adam diareya ilə xəstələnir, onun da 60-70%-i uşaqların payına düşür. KBİ respirator virus infeksiyalarından sonra II yeri tutur, yay xəstəlikləri içərisində liderlik edir və dünyada il ərzində bu infeksiyalardan 5 milyona yaxın uşaq ölür, onun da 50%-ni 5 yaşa qədər uşaqlar təşkil edir. 5 yaşa qədər uşaqlarda müdafiə faktorları tam inkişaf etmədiyinə görə immun sistem

zəiflədikdə, qeyri-düzgün qidalandıqda, süni qidalanmada, normal mikrofloranı məhv edən antibiotiklər qəbul etdikdə patogen mikroorqanizmlər asanlıqla bütün baryerləri dəf edir. Bütün yuxarıda sadalananlar kiçik yaş qrupunda olan uşaqlar arasında KBİ-nin daha çox təsadüf edilməsinə və ciddi fəsadların baş verməsinə səbəb olur.

Bəzi illərdə bağırsağ infeksiyalarının nisbətən azalmasına baxmayaraq son illər onların rastgəlmə tezliyi artıb. Belə ki, törədicinin davamlı seroloji variantları xəstəliyin daha ağır, ləng gedişli formalarının əmələ gəlməsinə səbəb olur.

Hazırda erkən yaş dövründə olan uşaqlar arasında baş verən KBİ-nin strukturunda stafilokoklar mühüm yer tutur. *Staphylococcus* cinsinə aid olan bakteriyaların 3 əsas növü vardır: *Staph.aureus*, *Staph.saprophyticus*, *Staph.epidermidis*. Onlar qram-müsbət, fakültativ anaeroblardır. Normada sağlam adamların nəcisində *Staph.aureus* olmur. *Staph.epidermidis* və *Staph.saprophyticus* 1q nəcisin tərkibində $\leq 10^4$ ədəd ola bilər.

Stafilokokların patogenliyini onların hasil etdiyi ekzotoksin, aqressiya fermentləri təmin edir. Toksinin 4 növü məlumdur: α , β , γ , δ . Onlar müstəqil substansiyalar olub, eritrositləri lizis edir, toxumalara letal nekrotik təsir göstərirlər. Stafilokoklar xarici mühit faktorlarının təsirlərinə qarşı çox davamlı olub, leykositlərə məhvedici təsir göstərən leykosidin adlı maddə hasil edir və qısa müddətdə antibiotiklərə qarşı rezistentlik qazanırlar. Onların hasil etdiyi penisillinaza fermenti penisillin qrupu antibiotiklərini parçalayır.

Müqaviməti zəif olan adamlarda qeyri-patogen stafilokokklar da xəstəlik törədə bilər. Erkən yaş dövründə (EYD) olan uşaqlar arasında mədə-bağırsağ traktının stafilokokk mənşəli zədələnməsi üstünlük təşkil edir, onlarda əsasən enterit, enterokolit formaları rast gəlinir.

Orqanizmin patogen stafilokokklara qarşı rezistentliyi zəifləyəndə onların toksini və fermentlərinin təsiri altında

törədici infeksiya ocağından qana keçib bakteremiyaya, müxtəlif orqan və toxumaların zədələnməsinə səbəb ola bilər. Patogen stafilocokların əksəriyyəti makrofaqlar tərəfindən tutulur və faqositoza uğradılır. Faqositoz yetkin olmadıqda, stafilocokklar neytrofillərin daxilində uzun müddət həyat qabiliyyətini saxlayır. Orqanizmin immuniteti zəiflədikdə onlar makrofaqlardan xaric olub, “persistensiyaya” və uzunmüddətli bakteremiyaya, daxili orqanlarda metastatik ocaqların yaranmasına səbəb ola bilər.

Tədqiqatın əsas məqsədi. Tədqiqat işi EYD-də olan uşaqlarda KBİ-nin strukturunda patogen stafilocokların rolunu aydınlaşdırmaq və stafilocokk mənşəli KBİ-nin spesifik müalicəsini təkmilləşdirmək məqsədilə aparılmışdır.

Tədqiqatın material və metodları. Tədqiqata stafilocokk mənşəli KBİ-ni keçirən 70 erkən yaşlı uşaq (2-3 yaş) cəlb edilmişdir. Bu uşaqlar Ə.Qarayev adına 2 saylı Klinik Uşaq Xəstəxanasında nəzarətə götürülmüşdür. Müayinə olunan uşaqlar əsas və kontrol qrupu olmaqla 2 yerə bölünmüşdür. Bütün uşaqlarda kliniki, laborator müayinələr aparılmışdır.

Kontrol qrupuna daxil olan 25 uşaqda xəstəliyin ağırlıq dərəcəsinə uyğun olaraq bazis müalicə (antibiotikoterapiya, fermentoterapiya, eubiotiklər və patogenetik müalicə) aparılmışdır. Bu qrupa daxil olanların 10-da orta ağır dərəcəli, 15-də isə ağır dərəcəli stafilocokk mənşəli KBİ olub.

Əsas qrupa stafilocokk əleyhinə spesifik müalicə alan 45 erkən yaşlı uşaq daxil edilmişdir. Onlar 2 əsas yarımqrupa bölünmüşdür. Hər iki əsas yarımqrupda xəstəliyin orta ağır dərəcəsi olan uşaqlara antibiotiklər təyin olunmayıb. Onlara daxilə yaşa uyğun dozada stafilocokk əleyhinə duru bakteriofaq verilib və əzələ daxilinə antistafilocokk immunoqlobulin – 100 BV-dən gündə 1 dəfə, 5 gün əzələ daxilinə yeridilib. Xəstəliyin ağır forması olanlara isə etiotrop müalicə kimi antibiotik kursundan sonra yuxarıda sadalanan

preparatlarla spesifik müalicə aparılıb. Bu preparatlarla müalicə qurtardıqdan sonra İİ əsas yarımqrupun uşaqlarına əlavə *Sanukeh Staph* preparatı tətbiq olunub. Sanukehl *Staph staph.aureusun* polisaxaridlərinin tərkib hissəsinin xüsusi ekstraktından ibarətdir və həmin törədicinin yaratdığı xəstəliyin müalicəsində aralıq vasitə kimi istifadə edilir. Belə ki, antibiotiklərin təsiri nəticəsində patogen bakteriyaların əksəriyyəti xarici örtüyünü itirir və CWD (Cell Wall Deficient – hüceyrə divarının defisiti) formalara çevrilirlər. Hüceyrə divarını itirən bakteriyaların çox nazik membranı olduğu üçün onlara qarşı mobilizasiya olunan immunobioloji mexanizmlər həmin bakteriyalara təsir edə bilmir. Sanukehl *Staph*-ın təsiri törədicinin antigen və toksinini adsorbsiya etməsinə əsaslanır. Belə ki, Sanukehl seriyasından olan preparatlar immun sistemin hüceyrə divarı olmayan bakteriyaları tanımaq funksiyasını bərpa edir. Sanukehl *Staph* preparatı uşaqlara gündə 2 dəfə 3 gün ərzində 3 damcı göbək ətrafına və ya dirsək büküşünə sürtülür, sonra 1 ay ərzində 3 damcıdan gündə 2 dəfə 12 saatdan bir, daha sonra isə 1 ay ərzində 24 saatdan bir yeməkdən əvvəl daxilə – sublingual verilir. Əsas qrupda Sanukehl *Staph* ilə aparılan spesifik müalicə başa çatdıqdan sonra tədqiqatın 3,6,9-cu aylarında katamnestic məlumatlar toplanılıb və klinik-laborator müayinələr aparılıb.

Tədqiqatın nəticələri və onların müzakirəsi. *Staph.aureus* mənşəli KBİ olan uşaqlar arasında aparılan klinik, laborator müayinələrin nəticələri göstərir ki, aparılan bazis antibakterial müalicə nəticəsində törədicisi orqanizmdə tam eradikasiyaya uğramır. Belə ki, immuniteti zəif olan uşaqlarda *staph.aureus* makrofaqların daxilində həyat qabiliyyətini saxlayır. Mikroorqanizm üçün əlverişli şərait yarandıqda onlar makrofaqdan xaric olur və yenidən aktivləşirlər. Patogen bakteriyalar çox vaxt müasir immunodepressantların (antibiotiklər, kortikosteroidlər və s.) təsiri altında xarici

örtüyünü itirir, CWD formalara çevrilirlər. Spesifik müalicə vasitəsi olan stafilokokk bakteriofaqı CWD bakteriyaları eliminasiya edə bilmir. Təyin olunan antistafilokokk immunoqlobulin isə qanda olan toksik metabolitləri neytrallaşdırır. Kəskin dövr söndükdən, orqanizmin endoekoloji mühiti sabitləşəndən sonra təyin olunan Sanukehl Staph preparatı törədicinin antigenləri və toksinlərini adsorbsiya etməklə xəstəliyin xronik formalarının əmələ gəlməsinin və residivlərinin qarşısını alır.

Elçin Əfqan oğlu Cəfərov
Lənkəran Dövlət Universiteti
magistrant
elikceferov99@gmail.com

FEYXOA BİTKİSİNDƏ TİNGLİK ÜÇÜN SAHƏNİN HAZIRLANMASI

Açar sözlər: *feyxoa bitkisi, ting, tinglik sahəsi, artırılma üsulu, su mənbələrindən istifadə*

Keywords: *feijoa plant, seedling, nursery area, breeding method, use of water sources*

Feyxoa (lat. *Feijoa Berg.*) Mərsinçiçəklilər (*Murtaceae Juss.*) fəsiləsinə aid sitrus bitkisidir. Feyxoa bitkisinin vətəni Cənubi Afrika olub, təbii bitmə arealı Uruqvay, Paraqvay, Cənubi Braziliya və Argentinanın şimal hissəsi hesab olunur.

İlk dəfə olaraq mədəni feyxoa əkinlərinə 1890-cı ildə Fransada təsadüf olunur. Araşdırmalar göstərir ki, Fransanın torpaq-iqlim şəraitinin feyxoa bitkisinin inkişafı üçün uyğun olmasına baxmayaraq, əkinlər uğurlu olmamışdır. Daha sonra feyxoa əkinlərinə Florida, Şimali Afrika, Misir və digər ölkələrdə introdukciyasına rast gəlinir.

Feyxoa bitkisi 1900-cü ildən Cənubi Amerikadan İtaliya və digər Avropa ölkələrinə, 1928-ci ildən isə Gürcüstana, daha sonra isə Azərbaycana gətirilmişdir. Bu bitki Azərbaycanın cənub zonasında – Lənkəran-Astara ərazilərində becərilir.

Feyxoa bitkisi torpağa tələbkar deyildir. Qumlu, gillicəli və ağır dərəcəli gilli torpaqlarda bitir. Lakin torpaqda olan artıq əhəng bitkinin inkişafına əks təsir göstərir. Durgun sulu yerlərdə inkişaf edə bilmir. Araşdırma zamanı feyxoanın məhsuldarlığının yaxşı şümlənmiş, məsaməli və tərkibində

humusun miqdarı çox olan torpaqlarda yüksək olduğu məlum olmuşdur.

Feyxoə əkinlərinin təşkilində tinglik təsərrüfatlarının təşkili zamanı texnoloji proseslər ardıcılıqla yüksək səviyyədə həyata keçirilməlidir. Bu zaman tinglik üçün seçilmiş ərazi tinglərin xarab olmadan daşınmasına nail olmaq üçün su, dəmir və ya avtomobil yollarına yaxın olmalıdır.

Tinglik sahəsinin su təminatını müntəzəm olaraq təşkil etmək üçün seçilmiş ərazilər təbii su mənbələrinə – gölə, çaya yaxın olması məqsəduyğundur. İsti iqlimə malik olan rayonlarda tingin yetişdirilməsi üçün vacib olan amillərdən biri sudur. Aparılmış tədqiqatların nəticələrinə əsaslanaraq demək olar ki, süni suvarılmanın tətbiq olunmadığı dəmyə rayonlarında quraqlıq dövrlərində tingliyin süni suvarılması həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Həmçinin zərərvericilərə qarşı mübarizə məqsədilə kimyəvi məhlulun hazırlanması zamanı su tələb olunur. Bu baxımdan tingliyin suvarılan və ya dəmyə şəraitdə təşkilindən asılı olmayaraq, ərazinin təbii su mənbələrinə yaxın olması vacib olan amillərdən biridir.

Tinglikdə texnoloji proseslərin rahat şəkildə tətbiqinin təşkilinə nail olmaq üçün sahənin səthi hamar və təmiz olmalıdır. Bu məqsədlə seçilmiş olan ərazidə meliorasiya-yaxşılaşdırılması işləri həyata keçirilir. Ərazidə təbii halda bitən ağac, kol bitkiləri, ağac kütükləri, daş, dərə, təpə, yarpaqlar, xəndəklər, quyular ola bilər. Həmçinin ərazi ola bilər ki, əvvəlcədən tarla, bostan, tərəvəz bitkilərinin becərilməsi məqsədilə istifadə olunmuş ola bilər. Tingliyi xam torpaqlarda və ya dincə qoyulmuş ərazidə də tinglik təşkil etmək olar. Ərazi şümdən əvvəl və şümdən sonra əllə və yaxud daşığıan maşın vasitəsilə təmizlənir. Ağac, kol və kütüklər bədən istifadə etməklə, kol bitkiləri, xırda kütüklər müxtəlif texnikanın köməyi ilə sahədən kənarlaşdırılır. Ərazidə olan yarpaqlar, dərələr, xəndəklər, çuxurlar buldozer, skreper və

qreyderlərin köməyi ilə doldurulur. Səthin düzləndirilməsində müxtəlif səth düzəldici texnikalardan istifadə olunur.

Feyxoa bitkisi üçün nəzərdə tutulmuş tingliyin təşkili zamanı ərazidə cərgə arası məsafənin 3x3 metrədən az olması gərəkdir. Əks halda inkişafın sonrakı mərhələlərində aqro-texniki qulluq tədbirlərinin həyata keçirilməsində çətinliklər yarana bilər.

Torpaqda turşuluğun pH 5,5 olduğu halda feyxoa bitkisi yaxşı inkişaf edir.

Şorakətli torpaqların uducu kompleksində natriumun olması və belə torpaqların qələvi reaksiyalılığı torpağın kipləşməsinə, hava rejiminin pozulmasına səbəb olur. Şorakətli torpaqların yaxşılaşdırılması üçün feyxoa tingliyi salınmazdan 2-3 il əvvəl hər hektara 4-8 ton gips verməklə sahə gipslənilir. Bunun üçün sahəyə fosfogipsi və ya alebasteri səpib oraya başdan-baş a kultivasiya çəkilir. Gipsin şumdan qabaq mineral gübrələrlə qarışdırılıb sahəyə verilməsi daha səmərəli olur. Duz bitkidə mübadilə sistemini pozur, qida maddələrinin keyfiyyətini azaldır, xlorofilin fəaliyyətini zəiflədir, yarpaq üzvi maddələr toplaya bilmir. Duzlu torpağın yaxşılaşdırılması üçün onu şit su ilə yuyurlar, drenaj xəndəklər, şəbəkələr çəkilir, hektara 3000-13000 m³ su verilir, 2-8 dəfə suvarılır, duzdan təmizlənmiş sahədə tinglik salındıqdan sonra cərgə aralarında üç il yonca becərilir, sonra şumlanır, müxtəlif kənd təsərrüfatı bitkiləri növbə ilə becərilir, qrunut sularının qalxmaması üçün ərazi az su norması ilə suvarılmalıdır.

Feyxoa tinglik sahələrinin təşkili üçün ayrılmış yamaclar terraslı olmalıdır. Terrasların eni bu zaman ən azı 2 metr olmalıdır. Düzən ərazilərdə tinglik sahələrinin təşkili zamanı sahədə açıq və ya qapalı olan xəndəklərlə drenajlar təşkil olunmalıdır.

Ərazinin səthi düz olmadıqda su toplanır, qrunut sularının səviyyəsi qalxır, havasızlıq əmələ gəlir. Ərazidən artıq suyun

kənara çıxması üçün sahə alaq otlarından təmizlənilməli, arxlar, drenajlar çəkilməlidir. Bu zaman su gölə, çaya axıdılır. Sahənin əkinə hazırlanması məqsədilə dənli, dənli-paxlalı bitkilər becərilməsi tövsiyə olunur. Çoxillik alaq otlarına qarşı mübarizə məqsədilə sahədə bir neçə il arpa becərilməsi məqsəduyğundur. Bataqlıqların qurudulması ilə torpaqda mikroorqanizmlərin fəaliyyətinin yüksəlməsinə nail olmaq olar ki, bu da öz növbəsində üzvi maddələrin minerallaşmasına şərait yaratmış olacaqdır. Tingliyin təşkili üçün nəzərdə tutulmuş ərazilərdə düzgün təşkil olunmuş bioloji və aqrotexniki qulluq sayəsində torpağın münbitliyinin, fiziki-kimyəvi xüsusiyyətlərinin yüksəldilməsinə nail olmaqla, həmin ərazilərdə sahə vahidində yüksək keyfiyyətli ting çıxımına nail olmaq olar.

İÇİNDƏKİLƏR

HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Gozal Karam Huseynova	
Turkic civilization: main features	5
Mehriban Məhəmməd qızı Təhməzova	
Müasir ingilis dilinin geniş yayılmış əsas dialektləri	9
Minarə Naryad qızı Quluyeva	
Yazılı ədəbiyyatda Molla Pənah Vaqifin sələfləri	12
Orxan Məmmədli oğlu Sultanov	
Məcburi ehtiyat norması indeksi və uçot dərəcəsi indeksinin tətbiqi nəticələri	16
Lalə Zakir qızı Ələkbərova	
Mikayıl Müşfiq yaradıcılığında klassik irsə ikili münasibət	22
Maryam Khalig Isgandarli	
Inversion in modern American political discourse	26
Nüsrət Kamal oğlu İbrahimov	
Rəqəmsallaşma dövründə əmək bazarının perspektivliyi	30

TƏBİƏT ELMLƏRİ NATURAL SCIENCES

Gülnarə Nizami qızı İsmayılova	
Günay Şiraslan qızı Yusubova	
Kimyanın tədrisində inteqrasiya və ondan istifadənin səmərəli yolları	33

Mələhət Hacığa qızı Bağirova

Gülnarə Aydın qızı Kərimova

Zərqələm Məcid qızı Ömərova

Adil Zakir oğlu Əliyev

Erkən yaşlı uşaqlarda stafilokokk mənşəli

kəskin bağırsaq infeksiyalarının müalicə taktikasının

təkmilləşdirilməsi 37

Elçin Əfqan oğlu Cəfərov

Feyxoə bitkisinə tinglik üçün sahənin hazırlanması 42

İmzalandı: 13.01.2023
Formatı: 60/84, 1/16
H/n həcmi: 3 ç.v.
Sifariş: 605

“ZƏNGƏZURDA” çap evində çap olunub.
Ünvan: Bakı şəh., Mətbuat prospekti, 529-cu məh.,
“Azərbaycan” nəşriyyatı, 6-cı mərtəbə
Tel.: + 994 50 209 59 68
+ 994 55 209 59 68
+ 994 12 510 63 99
e-mail: zengezurda1868@mail.ru

